

Építész a kőfejtőben Architect in the Quarry

Tanulmányok
Dávidházi Péter
hatvanadik születésnapjára

Studies Presented to
Péter Dávidházi
On His Sixtieth Birthday

Szerkesztette / Edited by:

HÍTES Sándor
TÖRÖK Zsuzsa

rec.iti
Budapest • 2010

A kötet megjelenését az
MTA Irodalomtudományi Intézete és a
Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A borító Adam Friedrich Oeser *Sokrates meißelt die drei Grazien*
(Szókratész kőbe faragja a három gráciát) című metszete alapján készült.
A metszet Johann Joachim Winckelmann *Gedanken über die Nachahmung der
griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst* című értekezésének első,
1755-ös kiadásában jelent meg először.

© szerzők, 2010

ISBN 978-963-7341-87-8

Kiadja a *rec.iti*,
az MTA Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja ► <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Borítóterv:

Fórizs Gergely ötlete nyomán Csörsz Rumen István
Tördelte: Hegedüs Béla

KALLA ZSUZSA

Toldy Ferenc és a homeopátia

Én az „öregség” egyik legnagyobb javának azt nézem, hogy az embert szabaddá teszi. Félig túl állunk már az életen; számtalan előbbeni világi tekintetek, ösztönök és akadályok nem érnek el, az ítélet szabad... Az vagyunk, a’ mik valóban vagyunk; a’ látszat, az ámulás kívülről és belülről eltűnt, ’s a’ hosszú élet, a’ hosszú munkálkodás azt napvilágra hozták.¹

A következő tanulmány akár egy hosszabb lábjegyzet is lehetne Dávidházi Péter monográfiájában, kapcsolódhatna ahhoz a megállapításhoz, miszerint szemmel kell tartanunk, hogy Toldy Ferenc gyakorló orvos volt.² Az alábbi kis kiegészítés, amely Toldy orvosi szemléletmódjának,

¹ Dr. Schedel Ferenc, *Dr. Hufeland kinyilatkoztatása a’ homoeopathia’ ügyében*, Tudományos Gyűjtemény, 1830, III., 66. A továbbiakban: Schedel 1830. – A mottó apropója, hogy Toldy szűkebb szakterülete, a diaetika és makrobiotika, a mai gerontológiai ismereteket is magába foglalta.

² A Vörösmarty epikáját elemző Toldyról írja például: „Élet és mű egymásra vonatkoztatásaiban a monográfus Toldy az orvostudományban szerzett embertani ismereteire támaszkodott...” DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai, 2004, 708. Toldy orvosi főműve, az egyetemi tankönyvként használt, az egészséges

ismeretterjesztő munkájának egy szövegére hívja fel a figyelmet ennyiben a nagy puzzle-nak egy kicsiny, félresodródott darabja.

Toldy a pesti egyetemen három éven bölcsészeti, öt éven át orvosi tanulmányokat folytat, 1829-ben „a természet mestere, orvostudor és az orvosi kar tagja lesz.”³ Az 1829–30-as éveket Berlinben tölti, s Hegel mellett Hufelandot,⁴ a kor neves orvosprofesszorát hallgatja, sőt házának gyakori vendége lesz. Valószínűleg ez az ismeretség lesz az alapja annak, hogy a gyakorló orvos Toldy – 1834-től tizenegy éven át a diaetika tanára a pesti egyetemen – szükségesnek és fontosnak

életmód szinte minden területét felölelő *Diaetetica Elemei* minimális elméleti ismeretek mellett elsősorban hasznos tanácsokat ad. Feltűnő, milyen részletesen foglalkozik az ülő életmódot folytatókkal: „A ki tehát állapotjánál fogva sokat ülni kénytelen, ne párnázott s így melegeivel is aranyérnek kedvező széken dolgozzék, hanem alacson és kivágott, vagy fa, vagy fontnád széket válasszon, rajta szétterpedt lábakkal, egyenes törzsökkel üljön, koronként pedig, ha lehet, járkáljon, vagy péld. olvasás közben, pamlagra heveredjék.” DR. SCHEDEL Ferenc, *Diaetetica' elemei*, Buda, A M. Királyi Egyetem betűivel, 1839, 85. A továbbiakban: SCHEDEL 1839.

³ DR. ZÓLYOMI Lajos, *Toldy Ferenc*, Pozsony, Kiadja Stampfel Károly, 1883. Toldy Bugát Ferencsel együtt indítja meg 1831-ben a korszerű ismeretek népszerűsítésére, az európai orvosi gyakorlat megismertetésére az *Orvosi Tár* című folyóiratot. Ebben az időszakban írja meg a *Physiologia Pulsis*-t (Pest, Kilián György, 1829.) és a két kiadást megért *Diaetetica Elemei*-t (Buda, 1839. és Pest, 1851.) Orvos- és természettudományos elkötelezettségéről lásd: ANTALL József, KAPRONCZAY Károly, *Toldy Ferenc, az orvos*, Orvostörténeti Közlemények, 1979/1–2, 105–122.; TÓTH Orsolya, „Titokszerű kölcsönhatás” (*Toldi, Vörösmarty és a magnetizmus*) = *Vörösmarty és romantika*, szerk. TAKÁTS József, Pécs-Bp., Művészetek Háza – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, [2000.], 129–138. A továbbiakban: TÓTH 2000.

⁴ Christoph Wilhelm Hufeland (1762–1836), az életerő-elmélet megalkotója, több neves szabadkőműves páholy tagja, weimari működése során Goethe, Schiller, Herder, Wieland orvosa. Művei a kor leghíresebb orvosi írásai közé tartoztak. (*Mesmer und sein Magnetismus*, 1785.; *Die Kunst, das menschliche Leben zu verlängern [Makrobiotik]*, 1796. – magyarul Kováts Mihály, 1798.) Wesselényi Miklós feleségének ajánlja Öry Fábian László 1802-es fordítását: *Az anyákhoz való jó tanács a gyermekek testi nevelésének nevezetesebb pontjairól*. Idézi SIKLÓSSY László, *A magyar sport őskora*, Bp., OTT, 1927, 419.). Közegészségügyi, járványügyi nézetei népszerűsítésére alapítja a *Journal der praktischen Arzneikunde* című folyóiratot.

látja, hogy megismertesse a nagyközönséget tanára egyik legfontosabb, a jövő nemzedék számára útmutatásul írott tanulmányával. 1830-ban, a *Tudományos Gyűjteményben* jelenik meg a *Dr. Hufeland kinyilatkoztatása a' homoeopathia' ügyében*.⁵ Bevezetőjében világossá teszi, hogy nem pusztá fordításról, ismeretközlésről van szó, hanem maga is állást kíván foglalni egy számára rendkívül fontos kérdésben. Nem is lehetett volna időszerűbb Hufeland előadásának magyarországi megjelentetése – annak még német nyelvű nyomtatott változata előtt –, hiszen így Toldy közvetlenül reagálhat a szintén ekkortájt könyvalakban Pesten napvilágot látott Hahnemann-fordításra. Mint írja,

valamint a' magyarra most fordított Organon tulajdonképpen az egész publicumhoz szól, úgy – ezen kinyilatkoztatás is populáris fogva úgy tekintetik, mint a' melly hozzájuk van intézve.⁶

A sokat vitatott mű, a homeopátia tanainak összefoglalása éppen akkor kerül a nagyközönség elé, amikor az orvostudomány hatékonyságáról, illetékességi köréről heves viták zajlanak társaságban és a folyóiratok lapjain egyaránt.⁷

A század húszas éveire az orvoslás specializálódásának megindulása, a korszerű szakképzés, az egyedi esetek tudományos közlésének – az ún. orvosi esetleírásnak – az elfogadottá válása, az emberi testben zajló folyamatok bizonyításának igénye átalakította a gyógyítás gyakorlatát, de egyben eltávolította az orvosi kart és a laikusokat egymástól. E jelenség ellenhatásaként jelennek meg azok az elméletek, amelyek az embert nem csupán testi tüneteket produkáló esetként, hanem fizikai-mentális-szociális lényként kezelik és ennek megfelelően, ezeket a faktorokat is

⁵ SCHEDEL 1830, 60–81.

⁶ Uo., 61. A népszerűsítő cikkekben, könyvekben elsősorban a vélemények bemutatását, ütköztetését tartja fontosnak, erre utal a *Diaetetica* bevezetőjében is: „A diaetetica gazdag tárgy... [ma már szinte csak] az eltérő véleményeknek a természet és orvosi tudományok legújabb állása szerinti elítélésében nyílik meg mező.” SCHEDEL 1839, 3.

⁷ A téma tudománytörténeti jelentőségéről lásd: TARJÁNYI Eszter, *A szellem örvényében (A magyarországi mesmerizmus, szellemidézés, teozófia története és művészeti kapcsolatai*, Bp., Universitas, 2002. (A továbbiakban: TARJÁNYI 2002.) Antall József a homeopátiás módszer egyértelmű elutasítása mellett hangsúlyozza hazai történeti jelentőségét. (ANTALL József, *A homeopátia és az orvoslás Magyarországon*, Orvostörténeti Közlemények, 1969/51–53, 110.)

számbavéve kívánják gyógyítani. Ezek egyike a homeopátia, a vitákban idézett esetleírások maguk is a korabeli orvosi gyakorlat gazdag tárháza. Felteszik azokat a filozófia, etikai kérdéseket, amelyekre a választ az orvostudománynak saját kora igényei szerint mindig újra és újra át kell fogalmaznia: mit jelent a „teljes” egészség, a gyógyulás fogalma, vannak-e krónikus, gyógyíthatatlan betegségek, mennyi kockázat és fájdalom árán lehet és kell a pácienseket „gyógyult” állapotba hozni, milyen mértékben szabad beavatkoznia az orvosnak a testben zajló folyamatokba, mennyire hagyatkozhat a szervezet természetes öngyógyító képességére, és van-e ilyen egyáltalán. Kulcskérdéssé válik a körlefolyás értelmezése: egy-egy betegség különböző stádiumai visszafordíthatóak-e, valójában hogyan függenek össze egymással, hogyan írható le, és értelmezendő a „gyógyulási krízis” fogalma, meddig vállalhatja az orvos a be nem avatkozás kockázatát, hol és milyen mértékben szükséges a fájdalomcsillapítás. Fontos vitapont, hogy az orvosi egzisztencia maga, a megélhetés kényszere nem torzítja-e el eleve a számba jöhető gyógymódok közötti választást. Maga az orvosi kar is meglehetősen megosztott volt, éles határvonal húzódott például az egyetemen oktatók, a praktizálók, a képzetlenebbeknek tekintett sebészek és az állatorvosok között.⁸

A homeopátia gyakorlatának a századvégig tartó egyre erősödő népszerűsége⁹ az 1820-as években kezdődik, ekkor jutnak el az első orvosi közlemények és híradások Magyarországra a Samuel Hahne-

⁸ A pesti orvosi egyesületekről: TÓTH Árpád, *Önszervező polgárok. (A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban)*, Bp., L'Harmattan, 2005, 175–180.

⁹ A homeopátia magyarországi történetének összefoglalásához lásd: KÓCZIÁN Mária, KÖLNEI Livia, *Homeopátia Magyarországon (1820-1990)*, Bp., Noran, 2003.; ANTALL József, *A homeopátia tegnap és ma*, Természettudományi Közlöny, 1964/11, 518–521.

mann¹⁰ elvein alapuló gyógyeljárásról, akiről majd reformkori kultusza tetőpontján Vörösmarty versben emlékezik meg:

Eddig anyag harcolt anyag ellen a bús beteg ágyán,
S durva csatájok közt kín vala élni tovább
De te jövéél, s durva parányokból felidézted az alvó
Szellemeket, s küldéd mesteri büvöd alatt.
S újra szelíd nemtők kísérik az emberiséget,
És a halál retteg gyötreni áldozatit.¹¹

A szövegben emlegetett „szelíd nemtők” a homeopátia egyik központi gondolatára utalnak: az ún. „szelíd gyógy mód” a hagyományos gyógyászattal szemben lemond mindenfajta fizikai beavatkozás végrehajtásáról beteg testen. Hahnemann elmélete szerint a szervezetbe igen kis mennyiségben bevitt anyagok a saját „életerőt” mozgósítják, mintegy provokálják, a szervezet öngyógyító tevékenységének beindulását segítik elő, vagyis a homeopátia egyfajta „ingerterápiaként” működik.¹² Ehhez az elvhez szorosan kötődik a kiválás módszere, a hatóanyagok működésének sokszor hetekre elhúzódó megfigyelése. Ez volt a homeo-

¹⁰ A Hahnemannról a korszakban Magyarországon: Samuel Christian Friedrich HAHNEMANN, *Organon. Der rationellen Heilkunde*, Dresden, 1810.; *Organon-a (életműve) a' gyógyművészségnek vagy Hahnemann Sámuel homeopathiá-ja (hasonszenve)*, Pesten, Wigand Ottónál, 1830. (A továbbiakban: HAHNEMANN 1830.); ALMÁSI BALOGH Pál, *Hahnemann (Emlékbeszéd)*, Buda, A Magyar Kir. Egyetem' betűivel, 1844.

¹¹ VÖRÖSMARTY Mihály, *Hahnemann*, VMÖM, 3. köt., *Kisebb költemények III. (1840–1855)*, s. a. r. TÓTH Dezső, Bp., Akadémiai, 1962, 93. Vörösmarty verse a hasonszervi gyógyászat megteremtője halálának egy éves évfordulójára készült. Az ebből az alkalomból rendezett ünnepségen Egressy Gábor szavalta, a vers a *Pesti Hírlap* tudósításának részeként jelent meg 1844-ben.

¹² A homeopátia elveiről magyarul összefoglalóan: HORVÁTH Katalin, BÓNA László, *Homeopátiás gyógyművészség*, Bp., Homart, 1999.; George VITHOULKAS, *Homeopátia. Új korszak a gyógyításban*, [Nagykovácsi], Remedium, 1999.; Rajan SANKARAN, *A homeopátia szellemsége*, [Nagykovácsi], Remedium, 2000.; Peter CHAPPEL, *Lelki gyógyítás homeopátiával* Szentendre, Új Paradigma, 2003.; BÓNA László, *Szenvedésben hasonló. Az élet homeopátiás rendje*, Szentendre, Új paradigma, 2004.; James Tyler KENT, *Előadások a homeopátia elméletéről*, Bp., Magyar Homeopata Orvosi Egyesület, 2004.

páciával szembeni orvosi tiltakozás egyik legnyomósabb indoka, etikai alapon utasítva el a tétlenséget:

Azon kínos tökéletlen erőlködése a' természetnek a' betegségekben való ön-segítésre oly jelenség, a' mely az embert munkás szánakozásra, és minden lelki erejének felajánlására ösztönzi, hogy ezen ön-kinnak igaz gyógyítás által véget vessen.¹³

A kor orvostudománya növényi, állati és ásványi anyagokkal, sebészeti beavatkozásokkal, kenőcsökkel, tapaszokkal, erősítő, roboráló-szerekkel gyógyít és elsősorban a szervezet megtisztítására, mérgeztelenítésére (érvágás, hashajtás, izzasztás, vizelethajtás, hánytatás), a bőr mesterséges ingerlésével (köpölyözés) a krónikus betegségek felszínre hozására törekszik, böjtölteti a betegeket. Az alapbetegséget, az okokat keresi és a veszélyes tüneteket igyekezik csillapítani.

A „hasonszervészetnek” fordított gyógmód terjedésének nem árt meg, sőt használ, hogy a Habsburg Birodalom területén 1819-ben betiltják, mint kuruzslást, de ugyanakkor mégsem igyekeznek következetesen érvényt szerezni a tiltó rendeletnek: könyvek, ismertetők jelennek meg róla továbbra is, az osztrák katonaorvosok napi gyakorlatában jelen van.

A fordulatot a magyar homeopátia történetében az 1831-es kole-rájárvány hozza el. Innentől kezdve válik „sikertörténetté”,¹⁴ meglehetősen sokan kezdik el használni, olykor prevencióként. Látványos, a homeopáták adatai szerint csaknem 90%-os sikerrel gyógyítják ki betegeiket a kórból – többek között bécsi orvosok közreműködésével –, sőt a járvány terjedését gátló hivatalos intézkedések közé is bekerül néhány a homeopata orvosok ajánlásai közül. Ettől az időponttól kezdve viszont, mivel tényleges konkurenciát jelent az „allopátia” számára, elmérgesedik a hagyományos orvoslás és a homeopátia közötti viszony. A tolcstaták során születik meg, éppen Bártfay László orvosának, Ivanovics Andrásnak köszönhetően a homeopátia első magyar nyelvű összefogla-

¹³ DR. CSORBA, *Hahnemann Tudományának foglalata szabad észrevételekkel*. Tudományos Gyűjtemény, 1824, VII., 67. A továbbiakban: CSORBA 1824.

¹⁴ BAKODY József, *Homöopatische Heilung der Cholera zu Raab in Ungarn*, Perger, Stein am Anger, 1832. Almási Balogh Pál a *Tudományos Gyűjtemény* szemle rovatában, 1831, I., 30. és *A Homeopátia Angliában* című művében (Sas, 1831.)

lása,¹⁵ amely válasz Kováts Mihály *Antiorganon azaz Organarosta* című vitairatára, amely mesmerizmussal és más hasonló irányzatokkal együtt utasítja el a „hasonlót a hasonlóval” gyógyító homeopátia divatját. Kováts elsősorban a szerkészítést, az un. potenciálást teszi kérdéssé, azt az eljárást, hogy az anyagok „erejek dörgölés”-s többszöri felolvasztás által neveddik.¹⁶ A viták ellenére 1837-ben visszavonják az állami tiltást, 1843-ban Pesten nyolc, Budán két orvos praktizált, két patika állt a betegek rendelkezésére, Nagyváradon, Kőszegen és Gyöngyösön működött homeopátiás kórház.¹⁷

A homeopátia egyrészt az arisztokrácia, másrészt az értelmiség körében hódított. Magyarázhatja ezt e rétegek szellemi nyitottsága, külföldi tapasztalatai, a jórészt Németországban tanult orvosi karral való szoros kapcsolata, de nyilvánvaló oka a politikai alapú betiltással szembeni ellenérzés. Vörösmarty írja Kölcseynek 1838-ban, a hatalom túlkapasáira utalva: „Maga az orvostudomány sem elég szent, hogy istentelen kezeik súlyát ne érezze; folyóiratokban homeopáthiáról szólni sem szabad.”¹⁸ A *Tudományos Gyűjtemény* első e tárgyú közleményének szerzője, aki a homeopátia ellen emel szót éppen, erre utal:

Orvos Doctor Hahnemann Sámuel Úrnak illy tzmű munkáját: *Organon der rationellen Heilkunde* esmértem ugyan már ez előtt 7-8 esztendőkkkel; de valamint a' fellengős Natuphilosophusok' szemlélődéseiktől a' Hippocrates hiv követőihöz vissza tértem, 's lelkem egy Frank, Reil jobban legelteté mint Troxler vagy Rieser: Úgy Hahnemannt is hidegen szinte el felejtém – azonban az 1819-es tiltó parancs – figyelmemet ismét felébreszté.¹⁹

¹⁵ IVANOVICS András, *Hasonszerves gyógyszer*, Pécs, Püspöki Lyceum ny., 1837.

¹⁶ SZUHÁNYI Márton, *Az orvosi Tudományt illető rövid értekezés*, Tudományos Gyűjtemény, 1827., V., 8. A továbbiakban: SZUHÁNYI 1827.

¹⁷ A homeopátia hívei népegészségügyi szempontból, a szerek olcsósága miatt szorgalmazták bevezetését szegényebb rétegek gyógyításában, például a rabkórházakban. 1844-ben a felsőtáblán átmegegy egy, a homeopata orvosi tanszék felállítását szorgalmazó indítvány.

¹⁸ Vörösmarty Mihály Kölcsey Ferenchez, Pest, 1837. febr. 13., VMÖM, 18. köt., *Levelezés II.*, s. a. r. BRISITS Frigyes, Bp., Akadémiai, 1965, 98.

¹⁹ CSORBA 1824, 59.

A cikk éppen a tiltás jogosságát akarja bizonyítani, ám felteszi a kérdést, beavatkozhat-e az állam polgárainak testüket, gyógyításukat illető kérdésekbe:

Mindazonáltal az a' sokak előtt különösnek tetsző dolog, hogy az Orvosi Tudományban is, mellynek sem a' Státus' dolgaival, sem a' Hitágazataival semmi köze nints, tilalmas tudomány lehet: arra ébresztett, hogy ezt Hazánkfiával megesmértessem, és azokat Felséges Urunk bölts gondoskodásáról meggyőzzem.²⁰

A vita szabadsága, a minden téren szükséges gondolatszabadság a megszólalók számára gyakran fontosabb tét, mint a gyógy mód hatékonysága:

Haragudni azért, vagy az emberek eránt gyűlölségre vetemedni, hogy mások valamely tudományt általjában megvetni készebbek, mintsem azt meg vizsgálni, 's a jót belőle elfogadni, a' józan életbölcseccséggel egy részről, más részről pedig az igaz emberesmerettel ellenkező dolog volna.²¹

Vagyis elvileg nem korlátozható a megismerés és a sokszínűség: „a' kik valamely gondolkozás módjába uniót, vagy egyformaságot akarnak behozni, a' teremtői hatalomba való beavatkozás vétkébe esnek.”²² Az elzárkózás, a homeopátia létének tudomásul nem vétele már csak azért sem hasznos, mert éppen tilalmassága teszi vonzóvá:

az említett kegyes parancsolat ellenére is kaptak némely Orvos társaink ezen gyógyítás módján, sőt mintha mindenütt igaz lenne nitimur in vetium, azolta többen gyakorolják azt; nevezetesen Tatába, Pestre némelyekhez mint valamely tsuda tévő Orvosokhoz (kiket a parantsolat kötele éppen úgy mint darázst a pókháló meg nem fog) szegények 's gazdagok tódulnak.²³

²⁰ Uo., 59–60.

²¹ B. P., *L'existence de de Dieu et de la liberté morale, démontrées par des arguments tirés de la doctrine di Doctor Gall, sur la nature et l'origine des penchans etdes qvalités morales de l'homme et des animaux.* (Az Isten és az erkölcsi szabadság lételének megmutatása, a' Gall tudományából vett okokkal.) Par. E. M. Bailly, D. M. P. á Paris, chez Delaunay. 1824., Tudományos Gyűjtemény, 1825, V., 97. (A továbbiakban: B. P. 1825.)

²² B. P. 1825, 97.

²³ CSORBA 1824, 60.

Ekkor már ismert Magyarországon is az 1820-as évek németországi, erőteljesen polemikus hangú, Hahnemannnt védő és támadó röpiratirodalma, a nézetei mellé állókat tömörítő egyesület megalakulása. A cikkek erről is szólnak, a vitakultúráról, a tudományos érvelés, meggyőzés eszközeiről. Ez az egyik jellemző érv az *Organon*mal szemben:

még is midőn néki tetszik a' maga tzeljára minden évi íróból a' maga állít-mánya tekintetere üstöknél fogva is tapasztalásokat von elő. Rágalmazás nélkül kell emlitenem, soha se olvastam még egy könyvet is mellyben (A' mint ezt Külföldön az ő menségére tett Írások se tagadják) olly hibásan lennének a' citációk, mint az Organon der rationellen Heilkunde tzmű könyvben.²⁴

Az ismeretközlés és közvetítés, a gondolatcsere szükségessége – például akár a homeopátiáról – folyamatos, jellegzetesen értelmiségi igényként van jelen az érvelésben. Bár a kor orvostudománya amellet tett hitet, hogy másként kell gyógyítani eltérő éghajlat, táplálkozás mellett, mégis szükség van az európai szaktudományokhoz való felzárkózásra.

A' természet nálunk is nyitva van; A' Teremtő adott nekünk is tehetséget; az is igaz hogy ha Bagliv szerint az Olaszt másképp kell gyógyítani mint a Németet? Bizonyára a' Magyar földön jó borral kenyérrrel 's hússal bővön élő ember' betegsége módosítást mutat – mégis kellene közlekedés, hogy – egymást költsönössen esmérjük, oktassuk!²⁵

A homeopátiáról szóló cikkek szinte mindegyike állást foglal abban a kérdésben, beilleszthető-e ez az elmélet az általános természeti törvényekről szóló, az orvosegyetemeken tanított felfogásba, vagyis a természetfilozófiai kiindulópontok rögzítését tekintik az első feladatnak.²⁶ Kérdéssé válik például, hogy az élőlények hierarchiájának a gondolata,

²⁴ Uo., 66–67.

²⁵ Uo., 61.

²⁶ Tarjányi Eszter véleménye szerint „a homeopátiát [...] olyan korabeli orvosi reformmozgalomnak, reformelméletnek lehet nevezni, amely a tapasztalati gyógy módokkal való elégedetlenség hatására jött létre és egy alapvetően mágikus, a részből az egészre következtető, spekulatív, de a kortársak számára forradalmian újnak ható gondolatrendszer kívánt alkalmazni, amely azért már a tapasztalati igazolás tényének, a gyakorlati orvoslás elvárásainak is fokozottabban meg kívánt felelni. A spekulatív és kísérletező orvostudomány között átmeneti kompromisszumként léptek fel.” TARJÁNYI 2002, 42.

az egyre nagyobb lendületet kapó rendszertani kutatások eredményei – voltaképpen az evolúció bontakozó fogalma –, mint a természet működésére és fejlődésére vonatkozó, általánosan elfogadott képzet, összeegyeztethető-e egyáltalán a korabeli, hagyományos orvostudománynak az embert erőteljesen a középpontba állító, olykor az élővilágból kiszakító felfogásával. A természet szoros láncolat az egysejtűektől a felsőbbrendű lényekig: „az embert a’ természet kebeléből kivennünk nem szabad” – szögezik le többen.²⁷ Mások úgy vélik, a gondolkozás, az okok kutatása, logikai sorok felállításának képessége és a morál, a szociális viselkedés korlátai erőteljesen elkülönítik az emberi létet az állatok viselkedésétől.²⁸ A hétköznapi gondolkodás számára is problémává válik az élő és az élettelen természet közötti különbség léte, határainak kijelölése.²⁹ Megfogalmazódik az a probléma, hogy az orvostudomány számára a lélek lassan korszerűtlenné vált fogalma helyett³⁰ mi mozgatja az élő szervezeteket: életerő? az ún. fluidum? Erre határozott választ ad a Magyarországon szintén ismert mesmerizmus, a homeopátia, amely az élettelen természet és az állati-emberi lét közé hűz éles határvonalat, s ezzel élénk tiltakozást vált ki:

Tsak a’ tökéletesség’ grádusa által elő álló különbség vagyon: azolta, és e’ világosság után ollyat mondani, hogy az állati testnek egészen más törvényei vagynak, ’s ezen állítást új tudomány alapjává tenni képtelenség.³¹

²⁷ CSORBA 1824, 65.

²⁸ B. P. 1825, 98.

²⁹ Obernyik Károly jegyzi fel naplójába, hogyan érinti egy ízben Kölcsey ezt a problémát: „Ma Kölcseyvel kellemes beszélgetésbe elegyedtem. Tárnya a mágnesről a világ és állatok létélére hatott. Jól esett, hogy beszédjében mindenütt a magam véleményét láttam s hallottam, miszerint a világ egy örök anyagból eredett, melyben csak a formák származnak s változnak. A világban munkáló erő az istenség, ez munkál és él minden egyes dologban.” *Obernyik Károly naplójából = Kölcsey Antónia naplója*, A szöveget vál., gondozta, az utószót és jegyz. írta GÁBOR Júlia, Bp., Magvető, 1982, 186.

³⁰ A kedély „mellyel az érzések összességét jelöljük, nem csak az egész lelkület alapja, hanem az egészségre is a legnagyobb és közvetlen befolyású.” SCHEDEL 1839, 76.

³¹ CSORBA 1824, 65.

A másik, szintén a filozófia területére tévedő kérdés, hogy van-e, megismerhető-e az igazság az orvostudományban, amely, mint alkalmazott tudomány, természetéből fakadóan a sikerességgel mérheti „igazságait”, eredményeit. Szükség van-e egyáltalán rendszeralkotásra ebben a tudományágban, vagy egyszerűen az évszázados tapasztalatok felgyűjtése és rendszerezése – „a természet megismerése és követése” – a feladat.³² Ezzel szemben, mondja a vitázó cikkíró

igen is, ha az igazság mint titok nem volna el rejtve, nem mondhatná Hahnemann, hogy az Orvosi tudomány, a' mint azt az ő idejéig gyakorolták, és még most is sok hitetlen Orvosok gyakorolják, minden részeiben balgatag, a' tzállal ellenkező egyáltaljában semmit érő való, és haszontalan szövete a' véleményeknek és az önkényességeknek.³³

Ha bárki számára feltárható lenne az igazság, ha folytonosan új és új elméletekkel kellene megküzdenie a tapasztalati orvostudománynak, akkor a hagyományos képzés veszítené el értelmét:

Ki volna az kiben kedvetlen benyomást nem tenne azon állítás, hogy csaknem mind az, a' mit eddig ezen két tárgyban [filozófia és orvostudomány] tudott, tanúlt, a' mit Apáinak vas szorgalma özvegyűjtött, mind az, a' mi annyi sok ezer meg ezer munkákban foglaltatik, semmit nem ér, 's mind azt el kell felejteni, és csak mint emberi elme tévedéseit úgy tekinteni.³⁴

Az évszázados tudás összegzésének elsőségét hangsúlyozzák az új tanok rendszerszerűségével szemben:

[Hahnemann] elsőben is motskos szókkal megtámadja Hippocratestől mostanig az Orvosokat, 's azoknak tudományokat, és tsak magát magasztalva állítja, hogy az eddig fenn állott fő pont (principium) helyébe Contaria Contariis curantur ő az ellenkezőt 's tsak egyedül igazat homogenea homogeneis curantur állítja fel.³⁵

³² „Az igazság, a' melly szükség mindnyájunknak / 'S kútfeje emberi fő böl-dogságunknak / A' bölts kéztől; mellytől ez nekünk van szánva / Tsak el van takarva nints mélyen el ásva.” – állítja Hahnemann. CSORBA 1824, 62.

³³ Uo., 62–63. Egy másik, általánosan elfogadott nézet szerint: „Az igazság egyedül való megesmértető jele az egyszerűség, és a' természettel való meg-eggyezés.” (B. P. 1825, 98.)

³⁴ B. P. 1825, 98.

³⁵ CSORBA 1824, 61.

Ezzel a homeopátiának azt a tételét kérdőjelezi meg, hogy „hasonlót a hasonlóval” kell gyógyítani, azonos tünetegyüttesek kezelésére azonos szereket kell alkalmazni. Az anyagok nem jók és nem rosszak önmagukban, állítják a homeopátia ellenzői, csak megfelelő módon kell használni őket – bár éppen a felhozott, erőteljes példák szolgálhatnak maguk is magyarázatul a mai olvasónak, miért fordult a korabeli közönség olyan lelkesen a „szelíd gyógymód” felé:

Hányat ölt meg a' hánytató, kinek oktanulul volt adva, hányat az érvágás? Hányat az ópium? Hányat a jó bor? A' kinek ezek méreg gyanánt szolgáltak. Ellenben hányat gyógyított a' Mercirius, a' bürök, az arsenicum, sőt a' Berlini savany?³⁶

A homeopátiával és mesmerizmussal³⁷ szemben is újra és újra felmerül a kétely, hogy állításaik szerint a testbe való beavatkozás nélkül gyógyítanak, noha a hétköznapi tapasztalat szerint anyagi változást csak anyag válthat ki. A homeopátiás szerek rendkívül nagy, százszoros, ezerszeres hígításban tartalmaznak hatóanyagokat, ellenzőik meggyőződése, hogy ezt már nem érzékelheti a szervezet.³⁸ A másik vád a homeopátiával

³⁶ Uo., 69.

³⁷ A Mesmerrel szemben felhozott elsődleges kifogás, hogy nem történik úgymond semmi, „az állati magnetizmus nagy valószínűséggel csak a képzelőerő, az utánzási ösztön és az érzéki csalódások eredménye.” Lásd JÁSZBERÉNYI József, *Kontextusok Kölcsey Ferenc magnetista tematikájú műveivel*, IfK, 2001/3–4, 373–396. Kölcsey elsősorban a magnetisták hagyományismeretét és -kezelését, analógiás gondolkodásukat bírálja, orvosi praxisukat valószínűleg nem ismeri. A mesmerizmus a maga fluidum(életerő) koncepciójával ugyanakkor előkészítette a talajt a tudatalatti folyamatok vizsgálatának és a szuggesztió gyakorlatának, ez a folyamat a századvégre érik be a modern pszichológia-pszichiátria megjelenésével. Mesmer híres-hírhedt, nagy nyilvánosságot kapott orvosi esete nem véletlenül egy fiatal hisztériás nő teljes meggyógyítása testi bajaiból.

³⁸ „Úgy van a' természetet okosan 's idejében illendő orvosság mennyiséggel segíteni kell [...], és meggyógyulnak betegekink, 's bizonyára elébb meg az allopathia [a hagyományos orvoslás – K. Zs.] közönséges mértékével, mint a' homeopathia' a' képzettel is alig követhető dosisával.” CSORBA 1824, 72. – A homeopátia ellenfelei elismerik a pszichoszomatikus jelenségeket azzal, hogy „placebohatásnak” tulajdonítják a homeopátiás gyógyulásokat, azt állítva, hogy vagy a természet gyógyította meg a páciens, vagy maga a betegség

szemben, hogy csupán szigorú életmódot javasoló, előíró gyakorlata a gyógyulás alapja. Eszerint a homeopátia tisztában van szerei hatástalanságával, de ez a módszer időt hagy neki arra, hogy „a’ beteget azon jó élet módja segítségével, mellynek rendelésében Hahnemann nagyon szoros volt” a természet meggyógyítsa. Tehát a homeopata pénzt vesz fel azért, hogy a beteg „magától” meggyógyuljon. S noha bizonyos esetekben módja lenne ennek a kényelmes, diétát, mozgást, jó levegőt és pihenést rendelő, be nem avatkozó gyógyításnak a gyakorlására a hagyományos orvosnak is, mégis kockázatos lenne az orvoslás jövője és a orvos megélhetése szempontjából: „ha némely betegnek jó lélekkel csak élet módját szabunk, ’s azt mondjuk orvosság nélkül is meggyógyul – nehezlet és odébb megy ahhoz a’ ki néki valamit ad.”³⁹ Vagyis az orvos nem hagyhatja figyelmen kívül a vele szembeni közösségi elvárásokat sem, el is kell tudnia fogadtatni eljárásait:

Azon közönségnek, melly a’ sokat moralisáló Papot épen úgy nem szereti, mint a’ szükséges dosist rendelő Orvost, tetszik Hahnemann, ’s tetszett azoknak, kik feszült képpel ragadtatnak a’ különöshöz; de tetszett Paracelsus is, noha most ő róla az egész Világ azt mondja nagy Charlatan volt.⁴⁰

A Toldy által fordított tanulmány szerzője, Toldy tanára⁴¹, Hufeland porosz államtanácsos, a királyi család orvosa, ismert volt Magyarországon. Többek között Almási Balogh Pál írt róla a *Tudományos Gyűjteményben*, aki mellette tanulmányozta a mesmerizmus gyakorlatát.⁴² Hufeland te-

képzelt természetű volt: [...] „eleven képzelődésnek pedig az egészségre ’s betegségre való befolyása, sokkal esmeretesebb, mintsem hogy azon kételkedhetnénk. [...] Innen magyarázhatjuk meg magunknak azt, hogy valamely orvosi szer eránt bizodalommal való teljes reménység, előttünk titkos módon szerzett változás által, súlyos ’s haszontalanul gyógyított betegségeket gyógyíthat meg.” SZUHÁNYI 1827, 10.

³⁹ CSORBA 1824, 72.

⁴⁰ Uo., 77–78.

⁴¹ Toldy személyes elkötelezettségét jelzi Hufeland egyik népszerű művének (*Armen-Pharmacopöe. Zugleich eine Auswahl bewährter Arzneimitteln und Arzneiformeln*, Berlin, Reimer, 1829.) lefordítása is (HUFELAND, *Szegények patikája*, Pest, 1831.)

⁴² Tudósítások a’ külföldről, 1830, IV. majd *A Homeopátia Angliában* című művében (Sas, 1831.)

kintélyes szakember, a hagyományos orvoslás melletti higgadt kiállásáról ismert, ugyanakkor nyitottságáról más módszerekkel szemben. Ő éri el, hogy a már visszavonult, idős Mesmer a porosz király megbízásából kiadja tanai összefoglalását 1812-ben. Toldy volt tanítványaként kéri el a berlini orvosi társaság gyűlésére készült beszédének kéziratát.⁴³ Az idős orvos mintegy végrendeletként hozza nyilvánosságra álláspontját ebben a „szíveket annyira eltávoztató dologban.”⁴⁴ Toldy fordításának különlegessége hajlékony, közérthető és erőteljes nyelve, amely nem hátrál meg a szaknyelvi nehézségek előtt. Külön kis szótárt állít össze a magyarított orvosi műszavakból a cikk végén (mákony, izgékonyosság, elleninger, túlingerlés, kórjel, jelenség, okirányos, láz, lob).⁴⁵ Az olvashatatlanul nehézkes magyar *Organonnal*⁴⁶ összevetve – amely szintén kísérletezik magyarításokkal⁴⁷ – érthető a kortársak rosszmájú megjegyzése az *Organont* fordító Bugát Pálról:

Orvosló kezei alatt eddig csak megbénított, megcsonkított, összebonzolt szavak haltak meg, és így sirkövére teljes joggal írhatni: 'A' legáratlanabb orvos nyugszik itt.⁴⁸

Az írás fő célja, az eldurvuló hangnem, „szenvedelmes felingerlés” az intolerancia elharapódzásának megakadályozása és értelmetlenségének nyilvánvalóvá tétele. Hufeland szerint ez alapvetően idegen az orvostudomány segítő, mindent magába fogadó attitűdjétől: „Semmi nem árt annyira a' mesterségnek, semmi nem kisebbíti meg annyira az iránta való bizodalmat, mint a' *publicum scandalum* magoknak a' mestereknek a'

⁴³ Hufeland előadása a *Journal für praktische Arzneykunde* februári számára készült.

⁴⁴ SCHEDEL 1830, 67.

⁴⁵ Toldy Bugát Pállal jelenteti meg az *Orvosi Szókönyvet* (Pest, 1831–1833). *Diaeteticájának* bevezetőjében is hosszan foglalkozik nyelvhelyességi kérdésekkel, részletes helyesírási tanácsokat ad.

⁴⁶ HAHNEMANN 1830.

⁴⁷ Például a felhasznált kémiai anyagok magyarításával: mészeny – kalcium, villany – foszfor, szikeny – nátrium, fojtó – nitrogén stb.

⁴⁸ [Sz. n.], *Magyarkák 1845-ből*, Lipcse, Teubner, 1845, 116. A rosszindulatú megjegyzést tompítandó, valójában Bugát a kor legsikeresebb szemészeti beavatkozásának, a hályogműtéteknek elismert sebésze, a városi szegényeknek a nőgyelet igazolásával ingyen végzi el ezt a műtetet.

világ előtt viszonyos lealacsonyítása.”⁴⁹ A józan, tapasztalt orvos tudja, magyarázza Hufeland, hogy egy betegséget többféle módon is meg lehet gyógyítani, tehát „mit nyerünk annak megmutatása által, hogy az ember minden orvosló mód mellett meghalhat – a’ miről úgy sem kételkedik senki.”⁵⁰ Álláspontja szerint a homeopátia, mint általános gyógymód elvetendő, mivel az okokat kereső orvostudománnyal szemben csupán tüneteket és szereket kapcsol össze. Kiegészítő gyógyításmódként, eszközként – nem gyógymódként – azonban nagyon hatásos lehet:

magam tapasztalása is meggyőzött a felől, hogy a homöopathia nem ritkán – és sokszor igen feltűnőleg – más hathatós gyógymódok sikertelen használatát után, a’ betegen segítette.⁵¹

Akkor alkalmazható, amikor a tulajdonképpeni ok felderítése sikertelen maradt, vagy hiába szüntették meg az okot, a tünetek megmaradtak. Bizonyos járványokban és a „tisztá idegnyavalyákban”, vagyis a civilizációs betegségekben nagy sikert lehet vele elérni. Egyedi odafigyelést kíván és lassú hatású, sokszor csak a harmadik, negyedik szer hoz gyógyulást, ezért életveszély esetén egyenesen bűn a homeopátiához fordulni, mert az orvos, aki ehhez ragaszkodik később súlyos lelkiismeretfurdalással fizet majd érte: „embergyilkos, elmulasztás által.”⁵² Tanai merevsége az üldözöttségben munkálkodó homeopátia igazi problémája:

káros és bekorlátozó uralást bitorol a’ lelkek felett is, a’ mit minden ilyen egyoldalú systemának kell lenni [...] a legjobbak is [...] a’ rájuk parancsolt gondolkodás’ formájához ’s a’ mester dictatori szavaihoz féltéken ragaszkodtak, ’s e’ szerint munkálódtak is.⁵³

Hufeland szerint a homeopátiának a tünetekhez való ragaszkodása megakadályozza abban, hogy a „távol okokat”, az alapbetegséget kiderítse, s a jelen tünetek kezelésével valójában megakadályozza a szervezet öngyógyító tevékenységének működését:

⁴⁹ SCHEDEL 1830, 65. Toldy megjegyzése ehhez a lap alján: „Raupach Die feindlichen Brüder mellyet itt a’ publicum legnagyobb gyönyörködtetésére igen is gyakran adnak elő. Én nem mosolygohattam rajta. Szerencsére *csak itt* adatik.”

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo., 69–70.

⁵² Uo., 80.

⁵³ Uo., 78–79.

az az önségély, mely annyiszor olly fényesen bebizonyítja magát; az az egész nagy munka, mellyet a' krízis, a' belső gyógyító munkát' neve alatt értünk, s' mellyet minden orvosnak a' legnagyobb mértékben kell tisztelni: egészen hibázik a' homöopathiában; s ez ennek éppen olly megfoghatatlan mint kártékony hézagja. Az orvos mindig csak minisztere 's nem magistere a' természetnek; barátjának, frigyeseének kell maradnia, ha jótévoleg akar munkálódni; irányait és intéseit meg kell hallgatnia, ha sokszor éppen ellenségesen nem akar reá hatni, a' beteg tetemes kárára. – Nemde úgy nevezett betegségek is sokszor éppen leghasznosabb kritikai iparkodásai a' tős gyógyulásra dolgozó természetnek?⁵⁴

A cikk zárásában Hufeland figyelmeztet: a porosz törvények szerint homeopátiás gyakorlatot csak vizsgázott orvos folytathat, ő a maga részéről hozzátenne ehhez még öt év praktizálást, mert a gyakorlati tudást semmilyen elméleti ismeret nem helyettesíti.

Távolabbról nézve Toldynak a homeopátiáról szóló cikkét, milyen következtetést vonhatunk le e fordítás tényéből és módjából, miben egészítheti ki, erősítheti meg ez a szöveg a monográfiából kirajzolódó személyiségrajzot? Érdekes lehet Toldynak a tudományos vitában elfoglalt helyzete: a hivatalos állásponttal nem száll szembe, ugyanakkor rendkívül rugalmasan, kompromisszumra készen építené be az általa hasznosnak ítélt elemeket a hazai orvosi gyakorlatába. A homeopátia elméletével foglalkozó szakaszok jelzik, az orvosi hivatás, a gyógyítás szükséges részének tekinti az egész ember, a személyiség ismeretét is – ebben a feladatban minden bizonnyal segítségére volt elemzőkészsége, biografikus hajlama. Mint írja, „az orvos keble éppen hivatalánál fogva hajlik mindenfelé, s hogy az ő tárgya nem lévén egyedül a test, hanem majdnem annyira a *lélek* is, mindent szeret, ami testtel és lélekkel bármely viszonyban (relatióban) áll.”⁵⁵ A fordítás közlésének másik érdekessége, hogy a tudományos kutatás elvi kérdéseivel is foglalkozik. Szenvedélyesen érvel a doktrinerség ellen, figyelmeztet a rendszerben való gondolkodás veszélyeire: „semmitől sem kellene az embernek annyira őrizkednie, mint a' szellem fogságától.”⁵⁶ Ugyanilyen fontos számára a kísérletezés szabadságának tiszteletben tartása:

⁵⁴ Uo., 78.

⁵⁵ TÓTH 2000, 130–131.

⁵⁶ SCHEDEL 1830, 79.

leginkább a' tudományban gyűlölöm az elnyomást és bitortást: itt csak a szellem ' szabadsága, alapos vizsgálat, alapos czáfolás, viszonyos tisztelet 's a dolog mellett maradás uralkodjanak, 's ne soha személyességek!⁵⁷

Elszánt, határozott mondatai a tudós személyes elfogulatlanságának és függetlenségének igényét, örök és tiszteletre méltó, de talán soha nem teljesülő vágyát hirdetik: „A gondolkozás' szabadsága, a' tudomány szabadsága – legfőbb palládiumunk, 's annak kell maradnia örökké, ha haladni akarunk. Minden neme a' despotiának annak sírja. -----”⁵⁸

⁵⁷ Uo., 62.

⁵⁸ Uo., 63. [A szövegben a mondat után cenzori törlést jelölő vonal áll. – K. Zs.]